

КОНЦЕПТУАЛНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАМКИ НА ПРЕХОДА КЪМ УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ

МАРИН РУСЕВ

Катедра Регионална и политическа география

Търсенето на равновесна точка в отношенията с природата присъства още във философските идеи на древните общества, като се акцентира предимно върху естетическите измерения на тези отношения. Същевременно господстващ социален императив в хилядолетната човешка история е постоянното нарастване на обема на въвлечаните в стопанския оборот природни ресурси. След индустриалната революция това нарастване придобива експоненциални измерения, като предизвиква интензивно уплътняване на обитаемото пространство и разрушава равновесието на природните системи в него. Възникването на идеята за устойчиво развитие (УР) през 70-те години на ХХ в. е една от безспорните индикации на съвременната глобализация. Тя е следствие на обективната необходимост от нова, научно-обоснована и балансирана в своите приоритети концепция, която да замести вече компрометираната се хаотичен екологичен алармизъм. Известни са десетки определения и дори алтернативни наименования на УР (поносимо, поддържащо, балансирано, стабилно, сигурно и др.), всяко от които акцентира върху важни нюанси от дългосрочните обществени приоритети. Най-популярна е дефиницията на Брундтланд (1989), която търпи редакции, свързани с по-комплексното тълкуване на проблема и е основа за редица международни форуми – Женева’91, Рио де Жанейро’92, Кайро’94, Осло’94, Киото’97, Орхус’98 и др. Принос за нейното формулиране имат Forester (1971), Meadows (1972, 1992), Mesarovic и Pestel (1974), Tinbergen (1976), Gore (1992), Кинг и Шнайдер (1992), Лавров (1995, 1999), изследователите от института „Уърлдуюч“ и др. У нас публикации, засягащи прехода към УР в регионален, национален и локален мащаб, имат Русев (1995), Зяпков и др. (1995), Маринов и др. (1998), Йорданова и др. (1998), Асенов (1999).

Тъй като дефиницията на Брундтланд е твърде обща и трудно може да се използва като конкретен изследователски инструментариум, в научната литература съществуват и други определения, от-

личаващи се със значителен практико-приложен потенциал. Освен принципа за отговорност към следващите поколения, в тях се третира рационалното природоползване, социалната справедливост, гарантирането на икономически растеж, цивилизационната общност на проблема и др. Редица политици, бизнесмени и дори учени обаче тълкуват УР единствено като устойчивост на стопанското нарастване. Същевременно преходът към УР изисква оптимално дефиниране на неговите принципи, цели, задачи, критерии, индикатори, механизми, както и разкриването на конкретните природни, социално-икономически и научно-технически фактори, влияещи върху осъществяването му (Русев, 1995). Освен това УР не трябва да се възприема като възможност да се постигне статична хармония с природата, а като перманентен стремеж към оптимизиране на отношенията с нея. Тази концепция има потенциала да бъде използвана като обща методологична основа, чрез която да се балансира приоритетите в развитието на съвременната цивилизация. В този смисъл преходът към УР изисква и устойчиви дългосрочни управленчески приоритети, които не се влияят от политическата конюнктура и електоралните настроения в обществото. Поради това е необходимо по-широко тълкуване на УР – не само като стремеж за постигане на еколого-икономически паритет, а и като създаване на условия за необходимата политическа воля да се гарантира стабилна дългосрочна екологична политика сред възможно най-широки слоеве от обществото. В екстернален план особено удачни политически измерения на УР са въведените от Бжежински (1994), диаметрално противоположни категории „позволяваща корнукопия“ и „принуждаваща утопия“.

В края на ХХ в. състоянието на природните системи започва да играе ролята на основен лимитиращ обществената активност фактор в редица страни. Това дава основание на много изследователи да определят концепцията за УР като нова парадигма на научното познание, която ограничава антропогенния натиск върху Земята до предпрагови екологични стойности. Въпреки очевидните проблеми на дефинирането, този нов изследователски приоритет в зоната на контакта между природните и обществените науки се налага със своя коренно противоположен на традиционното екстензивно развитие основен принцип – съблюдаване на обществените приоритети с нуждите както на настоящото, така и на следващите поколения. Един от главните научно-методологични проблеми на прехода към УР в отделните страни е свързан с избора на индикатори, чрез които да се съчетаят стопанските и природните приоритети в общественото развитие. В макропространствен аспект, съгласуван на

ниво ООН, са формулирани над 200 индикатора на УР. Те могат да бъдат условно разграничени в три групи: екологични, засягащи състоянието на природното равновесие; еколого-икономически – екологоемкостта на производството и социални – стопанските и природните условия за живот на населението. Според мен един от най-синтетичните индикатори за УР на отделни политически или административно дефинирани територии (континенти, междудържавни политико-икономически обединения, държави, отделни техни общини, области, федерални или други регионални единици) е съставянето на сравнителни статистически таблици, включващи комплексна информация за относителният им дял по разнообразен набор от природни, стопански, демографски и екологични показатели. Поради това те могат да бъдат условно обозначени като „географски паспорти“ на обозначените видове териториални единици. Типичен пример за синтетично формулиране проблемите на прехода към УР в три различни по статус държави е представен на табл. 1. Изпъкват значителни разлики между икономическата, социалната и екологичната ефективност във всяка една от тях. Конкретно за България са налице неадекватно по-ниски крайни социално-икономически и екологични резултати в сравнение с промишлената и земеделската активност в страната.

Независимо от все по-ясно очертаващата се глобална същност на екологичните проблеми, формите и мащабите на антропогенен натиск върху природните системи се отличават със значителна пространствена диференциация. В различните региони и типове страни те изискват различни методологични подходи. Meadows (1992) например смята, че страните от Юга Запада и Изтока трябва да конкретизират своята политика за преход към УР като коригират отношението си съответно към демографското нарастване, консумативните стандарти и екологоемкостта на производството. Своеобразно потвърждение на тези изводи са вече цитираните географски паспорти в табл. 1. Очевидно е, че за осъществяването на преход към УР в България е необходимо реструктуриране на стопанството с цел намаляване относителния дял на екологоемките, експортно насочени стопански отрасли, т. е. отрасли, отличаващи се с висока относителна екологоемкост и значителна специализация в международното разделение на труда. Това изисква научно обосновано ранжиране на стопанските приоритети и дългосрочна политика, отчитаща отрицателните социално-икономически последици от този процес. Потенциалът на географията при провеждането на научно обоснована политика за преход УР е огромен и мо-

тивираща засиления интерес към пространствената диференциация на посочената проблематика.

Реформите в България през последното десетилетие предизвикват значителни стопански трансформации и тежки социални сътресения, които пречат прехода към УР. Екологичните проблеми се разглеждат като периферен въпрос. Населението и политическите лидери в страната са твърдо убедени, че основен обществен приоритет на съвременното развитие трябва да бъде преследването на западните жизнено стандарти. Същевременно основната част от външните инвестиции в страната демонстрират явно предпочитание към редица относително ефективни, от икономическа гледна точка, но екологоемки и предимно експортно насочени тежкопромишлени производства в страната. По-голямата част от тях са предназначени за приватизацията на силно замърсяващи околната среда промишлени гиганти, като „Нефтохим“ – Бургас, „Соди“ – Девня, „Химко“ – Враца, „Кремиковци“, „МДК“ – Пирдоп, „КЦМ“ – Пловдив, редица ТЕЦ, циментовите, целулозно-хартиените ни предприятия и други. Всичко това може да предизвика рязко увеличаване на антропогенния натиск върху природните системи и възвръщане на „позициите“ на страната в европейското екологично пространство.

За да се овладеят отрицателните екологични тенденции е необходима навременна и далновидна обществена стратегия. За осъществяването на преход към УР трябва да се преосмислят както преимуществата, така и относителната ограниченост на пазарните механизми. Те са неефективни при определянето на дългосрочни обществени приоритети. УР изисква налагане на екологична рамка на свободната инициатива, което може да осъществят единствено държавните институции. В конкретната ситуация в България е възможно като първи етап от институционализирането на прехода към УР да се приеме „Национална програма за УР“, чиято главна цел в краткосрочна перспектива (например до 2010 г.) да бъде изграждането на принципно нова, реструктурирана съобразно възможностите на българския природно-ресурсен потенциал, национална икономика. Основните механизми за реалното постигане на тази цел са използването на позитивния световен опит, изгодното външно финансиране (постъпки пред международните финансови институции за редуциране на част от външния ни дълг и отпускането на преференциални целеви кредити и помощи срещу изпълнение на екологични ангажименти), както и оптимизирането на вътрешните финансово-икономически ресурси и административно-правни екологични инструменти. За да се съгласуват кратко- и средносрочните цели на прехода към УР Програмата трябва да фикси-

ра и основните обществени геоекологични приоритети за периода 2020–2025 г. За да бъде ефективно реализирана, Програмата трябва да се обсъди и гласува като приоритетен закон от Народното събрание, а изпълнението ѝ да се възложи на специален консултативен орган, чийто изисквания да бъдат задължителни за конкретните държавни институции.

ЛИТЕРАТУРА

- А с е н о в, А. Опазване на околната среда в района на КЦМ – Пловдив на прехода към устойчиво развитие. – Год. на СУ ГГФ, 2 т. 89, 1999.
- Б ж е ж и н с к и, Зб. Извън контрол. С., 1994.
- Б р у н д т л а н д, Г. и др. Наше общее будущее. М., 1989.
- З я п к о в, Л., М. Й о р д а н о в а, Д. Д о н ч е в. Геоекологични проблеми и устойчиво развитие на България. – Списание на БАН, 1, 1995.
- Й о р д а н о в а, М., Е. Т е р з и й с к а. Глобалните проблеми на нашето време и идеята за устойчиво развитие. – В: „100 години география в Софийския университет“, С., 1998.
- К и н г, А., Б. Ш н а й д е р. Първата глобална революция. С., 1991.
- Л а в р о в, С. Концепция устойчивого развития. – В: Русское географическое общество: новые идеи и пути. Санкт – Петербург, 1995.
- Л а в р о в, С. Реалии глобализации и миражи устойчивого развития. – Известия РГО, 131, 3, 1999.
- М а р и н о в, В., В. Г а р н и з о в, Ст. П о п о в, Г. М и н а с я н, М. Р у с е в, и др. Предизвикателства пред устойчивото развитие в България. С., 1998.
- Р у с е в, М. Проблеми на прехода към устойчиво еколого-икономическо развитие в страните от Източна Европа. – Проблеми на географията, 2, 1995.
- Светът в цифри. Джобен справочник, С., 2000.
- Статистически годишник, НСИ, С., 1998; 1999.
- G o r e, Al. Earth in the balance: ecology and the human spirit. N. Y., 1992.
- G o r e, Al. Marshall-Plan fur die Umwelt (Uber die Notwendigkeit einer globalen Umweltpolitik). – Der Spiegel, 19/1992.
- F o r e s t e r, J. World dynamics. Cambridge, 1971.
- Images economiques du monde. Paris, 1998; 1999.
- M e a d o w s, D. H., D. L. M e a d o w s, etc. The limits to growth. N. Y., 1972.
- M e a d o w s, D. H. Die neuen Grenzen des Wachstums. Stuttgart, 1992.
- M e s a r o v i c, M., E. P e s t e l. Menschheit am Wendepunkt. Stuttgart, 1974.
- T i n b e r g e n, J. Reshaping the international order. N. Y., 1976.

Таблица 1

Географски паспорти на Германия, Индия и България – относителен дял от света по усреднени данни за 1996 и 1997 г. (%)

ГЕРМАНИЯ		ИНДИЯ		БЪЛГАРИЯ	
ТЕРИТОРИЯ	0,27	Б Н П	1,21	**Телевизори	0,01
***Говеда	1,18	**Телевизори	1,25	Б Н П	0,03
**Вълн. влакна	1,25	**Леки автом.	1,27	Б В П	0,04
НАСЕЛЕНИЕ	1,39	** Царевица	1,63	***Говеда	0,04
*Чер. в-ща	1,39	***Свине	1,65	** Пер. машини	0,05
**Телевизори	2,46	**Цинк	2,03	** Хладилници	0,06
***Свине	2,59	ТЕРИТОРИЯ	2,46	ТЕРИТОРИЯ	0,08
**Цимент	2,73	**Алуминий	2,67	НАСЕЛЕНИЕ	0,14
**Алуминий	2,85	**Вълн. влакна	2,88	**Цимент	0,15
Вино	3,21	**Ел. енергия	3,06	*Свине	0,16
**Пшеница	3,24	**Стомана	3,08	**Захар	0,17
**Търг. кораби	3,25	**Соя	3,62	**Царевица	0,23
Захар	3,30	***CO2	4,32	***Овце	0,28
*****CO2	3,82	Б В П	4,41	**Ел. енергия	0,33
**Хладилници	4,09	**Ечемик	4,52	**Стомана	0,33
**Олово	4,25	**Цимент	4,93	**Вълна	0,36
Ел. енергия	4,26	*Овце	5,31	**Търг. кораби	0,39
**Цинк	4,48	*Чер. в-ща	7,97	**Ечемик	0,42
**Стомана	5,49	**Пшеница	10,99	**Пшеница	0,46
**Пер. машини	5,91	**Пам. влакна	11,05	**Вълн. влакна	0,47
**Раф. мед	6,10	**Захар	13,14	**Раф. мед	0,49
Б В П	6,17	***Говеда	15,67	*****CO2	0,49
****Ядр. енергия	6,35	НАСЕЛЕНИЕ	16,68	**Вино	0,89
Б Н П	8,08	**Ориз	21,46	****Ядр. енергия	0,99
**Ечемик	8,15	**З. тръстика	21,93	**Цинк	1,11
**Леки автом.	11,21	**Чай	28,85	**Олово	1,30
*Каф. и лигн.в-ща	20,39	**Юта	41,19	*Каф. и лигн.в-ща	3,18

Легенда: *Добив; **Производство; ***Брой; **** Инсталирани мощности;
***** Индустиални емисии.

Източници: Images économiques du monde. Paris, 1998; 1999.
Статистически годишник. НСИ, С., 1998; 1999.
Светът в цифри. Джобен справочник. С., 2000.